

I. ARTYKUŁY

AMEDEO GIOVANNI CONTE

PENTASEMIA TERMINU ‘NORMA’*

Język myślom kłamię

Stanisław Jerzy Lec

0. PENTADA ODNIESIEŃ PRZEDMIOTOWYCH¹ TERMINU ‘NORMA’: **ZDANIE DEONTYCZNE, SĄD DEONTYCZNY, WYPOWIEDŹ DEONTYCZNA, STAN RZECZY DEONTYCZNY, NOEMAT DEONTYCZNY²**

0.1. Czym jest norma? To pytanie to *falszywe pytanie*: jest to *falszywe pytanie*, ponieważ *falszywe* jest przynajmniej jedno z jego założeń [*presupposizioni, presuppositions, Präsuppositionen, présuppositions*]: założenie, że termin ‘norma’ oznacza tylko *jeden* byt.

To założenie jedności, jedyności, jednakowości tego, co oznacza termin ‘norma’ to *falszywe założenie*: jest to *falszywe założenie*, ponieważ w rzeczywistości jest co najmniej *pięć* bytów deontycznych [*entità deontiche*] oznaczanych, w zależności od kontekstu, terminem ‘norma’.

0.2. W szczególności jest fałszem, że rzeczownik ‘norma’ oznacza zawsze *zdanie deontyczne* [*enunciato deontico, deontic sentence, deontischer Satz, énoncé déontique*]³.

0.2.1. Niewątpliwie, *prawdą* jest, że, w *niektórych* kontekstach, termin ‘norma’ oznacza *zdanie deontyczne*. Na przykład, termin ‘norma’ oznacza *zdanie deontyczne* w kontekście dwu następujących przykładów:

[1] ‘Norma ‘Płacenie podatków jest obowiązkowe’ składa się z dwunastu sylab’.

---

* Artykuł dedykuję pamięci nieodżałowanego przyjaciela Zygmunta Ziemińskiego (1920-1996), którego miałem zaszczyt poznać podczas Międzynarodowego Kongresu Logiki w Louvain (Belgia) we wrześniu 1958 r.

¹ Włoski termin ‘referente’ tłumaczę jako „odniesienie przedmiotowe” (przyp. tłumacza).

² W języku włoskim, odpowiednio: *enunciato deontico, proposizione deontica, enunciazione deontica, status deontico, noema deontico*.

³ Zdanie deontyczne to zdanie zawierające modalność deontyczną (‘obowiązkowe’ (*vel* nakazane) [*obbligatorio*], ‘zabronione’ [*vietato*], ‘dozwolone’ [*permesso*], ‘fakultatywne’ [*facoltativo*], ‘indyferentne’ [*indifferente*]), czyli zdanie o postaci ‘*p* jest obowiązkowe (*vel* nakazane) [*p è obbligatorio*], ‘*p* jest zabronione’ [*p è vietato*], ‘*p* jest dozwolone’ [*p è permesso*], ‘*p* jest fakultatywne’ [*p è facoltativo*], ‘*p* jest indyferentne’ [*p è indifferente*].

[2] '*Norma* '*Studenci filozofii muszą już na pierwszym roku zapisać się na kurs logiki matematycznej jest normą jednoznaczną*'.

0.2.2. Nie jest jednak prawdą, że w każdym kontekście termin '*norma*' oznacza zdanie deontyczne.

0.3. Pozorną uniwersalność koncepcji norm jako zdań można podważyć za pomocą prostego *exemplum contrarium*. Gdy mówimy, że angielskie zdanie deontyczne '*One ought to pay one's debts*' i polskie zdanie deontyczne '*Należy spłacać własne długi*' wyrażają tę samą normę, termin '*norma*' w tym przypadku oznacza byt odmienny (kategorialnie odmienny) od obu zdań deontycznych ('*One ought to pay one's debts*', '*Należy spłacać własne długi*'), które go wyrażają⁴.

W rzeczywistości, termin '*norma*' oznacza, w zależności od kontekstu, nie *jeden*, ale *pięć* rodzajów bytów deontycznych [*entità deontiche*], które nazywamy (bądź przez metonimię, bądź przez metaforę) normami. Te pięć rodzajów bytów to:

- (i) *zдания* deontyczne;
- (ii) *sądy* deontyczne;
- (iii) *wypowiedzi* deontyczne;
- (iv) *stany rzeczy* deontyczne;
- (v) *noematy* deontyczne⁵.

Tym właśnie pięciu bytom, które oznacza termin '*norma*', poświęcone są, odpowiednio, § 1, 2, 3, 4, 5.

1. PIERWSZE ODNIESIENIE PRZEDMIOTOWE TERMINU '*NORMA*': ZDANIE DEONTYCZNE

Po *pierwsze*, w niektórych kontekstach termin '*norma*' oznacza zdanie deontyczne [*enunciato deontico, deontic sentence, deontischer Satz, énoncé déontique*].

1.1. Oto *pierwszy* przykład kontekstu, w którym termin '*norma*' oznacza zdanie deontyczne:

⁴ Bez wątplenia

- (i) czym innym jest norma wyrażona przez dwa zdania ('*One ought to pay one's debts*', '*Należy spłacać własne długi*);
- (ii) czym innym są dwa zdania wyrażające tę normę.

⁵ *Pentachotomia* bytów deontycznych oznaczanych terminem '*norma*' (teza o *pentasemii terminu* '*norma*') to rozwinięcie *tetrachotomii* bytów deontycznych oznaczanych terminem '*norma*' (teza o *tetrasemii terminu* '*norma*') przedstawionej w: A. G. Conte, *Studio per una teoria della validità*, „Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto” 47, 1970, s. 331-354.

- [2] '*Norma*' *Studenci filozofii muszą już na pierwszym roku zapisać się na kurs logiki matematycznej jest normą jednoznaczną*'.

1.2. *Drugim* przykładem kontekstu, w którym termin 'norma' oznacza zdanie deontyczne, jest syntagma: 'interpretacja *dosłowna* [*letterale*] normy

2. DRUGIE ODNIESIENIE PRZEDMIOTOWE TERMINU 'NORMA': SĄD DEONTYCZNY

Po *drugie* (przechodzę do *drugiego* z pięciu bytów, które oznacza, w zależności od kontekstu, termin 'norma'), w niektórych kontekstach termin 'norma' oznacza (już nie *zdanie* deontyczne, ale) inny rodzaj bytu deontycznego: *sąd* deontyczny [*proposizione deontica, deontic proposition, deontischer Proposition, proposition déontique*]⁶.

Oto przykład kontekstu, w którym termin 'norma' oznacza *sąd* deontyczny:

- [3] 'Angielskie zdanie deontyczne '*One ought to pay one's debts*' i polskie zdanie deontyczne 'Należy spłacać własne długi' wyrażają tę samą *normę*'.

3. TRZECIE ODNIESIENIE PRZEDMIOTOWE TERMINU 'NORMA': WYPOWIEDŹ DEONTYCZNA

Po *trzecie* (przechodzę do *trzeciego* z pięciu bytów, które oznacza, w zależności od kontekstu, termin 'norma'), w niektórych kontekstach termin 'norma' oznacza (już nie *zdanie* deontyczne, już nie *sąd* deontyczny, ale) *tertium quid*, trzeci rodzaj bytu deontycznego: *wypowiedź* deontyczną [*enunciazione deontica, deontic utterance, deontische Äußerung, énonciation déontique*].

Oto przykład kontekstu, w którym termin 'norma' oznacza *wypowiedź* deontyczną:

- [4] 'Zakazanie wszystkim, bez wyjątku, Arabom od razu po zamachu na Twin Towers (11 września 2001 r.) wjazdu do USA byłoby *normą* niefortunna'⁷.

⁶ W semantyce filozoficznej, termin 'sąd' [*proposizione, proposition, Proposition, proposition*] nie jest synonimem terminu 'zdanie' [*enunciatio, sentence, Satz, énoncé*]. Sąd jest bytem semantycznym: jest sensem zdania, jest tym, co przez zdanie wyrażone.

⁷ W tym przykładzie, norma zakwalifikowana jako niefortunna [*norma intempestiva*] jest aktem, czynnością [*atto*]: aktem mowy (czynnością mowy) [*atto linguistico, speech-act, Sprechakt, acte de parole*] zabraniająca.

4. CZWARTE ODNIESIENIE PRZEDMIOTOWE TERMINU 'NORMA': STAN RZECZY DEONTYCZNY

4.0. Trzy odniesienia przedmiotowe terminu 'norma' które, jak dotąd, zbadaliśmy (*zdanie deontyczne, sąd deontyczny, wypowiedź deontyczna*), są albo bytami językowymi (*zdania i wypowiedzi*), albo korelatami bytów językowych (*sądy*).

Nie w każdym jednak kontekście termin 'norma' oznacza jakiś byt językowy, jakiś *Sprachgebilde*, jakiś *Sprachverhalt* (jakieś *zdanie deontyczne, jakaś wypowiedź deontyczna*) czy korelat bytu językowego (jakiś *sąd deontyczny*)⁸.

W rzeczywistości, w niektórych kontekstach (przechodzę do *czwartego* z pięciu bytów, które oznacza, w zależności od kontekstu, termin 'norma'), termin 'norma' oznacza (już nie *zdanie deontyczne, już nie sąd deontyczny, już nie wypowiedź deontyczna, ale*) *quartum quid*, czwarty rodzaj bytu deontycznego: *stan rzeczy deontyczny* (lub krócej: *status deontyczny [status deontico, deontic state-of-affairs, deontischer Sachverhalt, état-de-choses déontique]*).

4.1. Oto *pierwszy* przykład kontekstu, w którym termin 'norma' oznacza *stan rzeczy deontyczny*.

Gdy mówimy, że jakaś norma została pogwałcona (lub przekroczone, złamana czy ominięta), w takim przypadku termin norma oznacza pewne *quid*, które nie jest ani *zdaniami deontycznymi, ani sądami deontycznymi, ani wypowiedziami deontycznymi, ale* jakimś *quartum quid: stanem rzeczy deontycznym*⁹.

4.2. Oto *drugi* przykład kontekstu, w którym termin 'norma' oznacza *stan rzeczy deontyczny*:

[5] 'Zbiór praw *Sachsenspiegel [Zwierciadło saskie]* to kodyfikacja norm obowiązujących w społeczeństwie, w którym żył jej autor: Eike von Repgow (ok. 1180-1233).'

Normy, przedmiot kodyfikacji (kodyfikacji *opisowej*) dokonanej przez Eike von Repgowa, nie są ani *zdaniami deontycznymi, ani sądami deontycznymi, ani wypowiedziami deontycznymi*.

A jednak tym, co Eike von Repgow skodyfikował, są *normy*.

Istnienie kodyfikacji (kodyfikacji *opisowej*) dokonanej przez Eike von Repgowa w *Zwierciadle saskim* stanowi *exemplum contrarium*, które podważa uniwersalność, podważa ogólną ważność [*validità universale, Allgemein-*

⁸ Termin '*Sprachverhalt*' został zaproponowany przez Giampaolo M. Azzoniego (*1961), który utworzył go w oparciu o będący w użyciu terminu '*Sachverhalt*'.

⁹ *Zdanie deontyczne, sąd deontyczny, wypowiedź deontyczna* są bytami, o których nie można orzekać pogwałcenia (lub przekroczenia, złamania lub ominięcia), tak jak o liczbie 7 nie można orzekać koloru czerwonego. Orzekanie 'pogwałcony' ('przekroczony', 'złamany', 'ominięty') o *zdanii deontycznym, sądzie deontycznym lub wypowiedzi deontycznej*, jest rażącym przypadkiem błędu kategoryjnego [*sortal incorrectness*]. Podobnym przypadkiem błędu kategoryjnego jest orzekanie 'czerwony' o liczbie 7.

gültigkeit] tezy, według której wszystkie normy są albo *zdaniem* deontycznymi, albo *sądami* deontycznymi, albo *wypowiedziami* deontycznymi¹⁰.

Prawdą jest, że istnieją *stany rzeczy* deontyczne wytworzone w wyniku jakiegś wypowiedzi deontycznej (w wyniku jakiegś czynności legislacyjnej): jest tak, na przykład, w wypadku *stanów rzeczy* deontycznych *normatywnie* skodyfikowanych przez polski kodeks cywilny.

Mimo to (jak pokazuje *exemplum contrarium* norm *opisowo* skodyfikowanych przez Eike von Repgowa), jest fałszem, że każdy *stan rzeczy* deontyczny jest wytworem jakiegś *wypowiedzi* deontycznej (jakiegś czynności legislacyjnej).

5. PIĄTE ODNIESIENIE PRZEDMIOTOWE TERMINU 'NORMA': NOEMAT DEONTYCZNY

Po *piąte* (przechodzę do *piątego* z pięciu bytów, które oznacza, w zależności od kontekstu, termin 'norma'), w niektórych kontekstach termin 'norma' oznacza (już nie *zdanie* deontyczne, już nie *sąd* deontyczny, już nie *wypowiedź* deontyczna, już nie *stan rzeczy* deontyczny, ale) *quintum quid*, piąty rodzaj bytu deontycznego: *noemat* deontyczny [*noema deontico*, *deontic noema*, *deontisches Noema*, *noème déontique*]¹¹.

5.1. DWA PRZYKŁADY NOEMATU DEONTYCZNEGO

5.1.1. PIERWSZY PRZYKŁAD NOEMATU DEONTYCZNEGO

5.1.1.1. Oto przykład kontekstu, w którym termin 'norma' oznacza *noemat* deontyczny:

[6] 'Zaproponować *normę* w zgromadzeniu ustawodawczym'.

5.1.1.2. Porównajmy dwie syntagmy 'uchylić *normę*' i 'zaproponować *normę*'.

- (i) W syntagmie 'uchylić *normę*', termin 'norma' oznacza *stan rzeczy* deontyczny (*noemat* deontyczny *in actu*);
- (ii) w syntagmie 'zaproponować *normę* w zgromadzeniu ustawodawczym', termin 'norma' oznacza zaledwie przedstawienie [*rappresentazione*, *Vorstellung*] *stanu rzeczy* deontycznego, który wszedłby w życie w wypadku, gdyby projekt normy został uchwalony przez zgromadzenie ustawodawcze.

¹⁰ Oto dwóch słynnych autorów negujących językowy charakter norm:

- (i) włoski *prawnik* Rodolfo Sacco (*1923), *Antropologia giuridica. Contributo ad una macrostoria del diritto*, Il Mulino, Bologna 2007;
- (ii) niemiecki *socjolog prawa* Theodor Geiger (1891-1952), *Vorstudien zu einer Soziologie des Rechts*, Berlin 1947. W dziele tym Geiger jednoznacznie neguje równanie: *Norm* [norma] = *Normsatz* [zdanie normatywne].

¹¹ *Noemat* deontyczny to obiektywny aspekt *noezy* deontycznej. Oba greckie: *noemat* (z gr. 'νόημα', 'noemā') i *noeza* (z gr. 'νόσις', 'noesis') są terminami technicznymi fenomenologii Edmunda Husserla (1859-1938).

5.1.2. DRUGI PRZYKŁAD NOEMATU DEONTYCZNEGO

Synonim terminu 'norma' [*norma*] (termin 'reguła' [*regola*]) oznacza noemat deontyczny w tekście artykułu 1, ustęp 2, szwajcarskiego kodeksu cywilnego:

- [7] „W przypadkach nieprzewidzianych przez prawo, sędzia decyduje według prawa zwyczajowego, a w razie jego braku, według reguły, którą przyjąłby jako ustawodawca”.
- [8] „*Nei casi non previsti dalla legge il giudice decide secondo la consuetudine e, in difetto di questa, secondo la regola che egli adotterebbe come legislatore*”.
- [9] „*Kann dem Gesetz keine Vorschrift entnommen werden, so soll das Gericht nach Gewohnheitsrecht und, wo auch ein solches fehlt, nach der Regel entscheiden, die er als Gesetzgeber aufstellen würde*”.
- [10] „*À défaut d'une disposition légale applicable, le juge prononce selon le droit coutumier et, à défaut d'une coutume, selon les règles qu'il établirait s'il avait à faire acte de législateur*”¹².

5.2. DWA ROZRÓŻNIENIA DOTYCZĄCE POJĘCIA NOEMATU DEONTYCZNEGO

Pojęcie noematu deontycznego należy odróżnić

- (i) po pierwsze, od pojęcia *sądu* deontycznego (por. § 5.3.1.),
- (ii) po drugie, od pojęcia *stanu rzeczy* deontycznego (por. § 5.3.2.).

5.2.1. PIERWSZE ROZRÓŻNIENIE: NOEMAT DEONTYCZNY A SĄD DEONTYCZNY

Różnicę między *noematem* deontycznym [*noema deontico*] a *sądem* deontycznym [*proposizione deontica*] można sformułować, odwołując się do rozróżnienia na to, co *intensjonalne* (z 's') i na to, co *intencjonalne* (z 'c')¹³:

- (i) *sąd* deontyczny [*proposizione deontica*] to byt *intensjonalny*;
- (ii) *noemat* deontyczny [*noema deontico*] to byt *intencjonalny*.

¹² Drugi przykład *noematu* deontycznego został odkryty przez Giuseppe Loriniego (*1969).

¹³ '*Intensjonalne*' (z 's') [w języku włoskim: '*intenzionale*', w języku angielskim: '*intensional*', w języku niemieckim: '*intensional*', w języku francuskim: '*intensionnel*'] to termin *semantyki*. '*Intencjonalne*' (z 'c') [w języku włoskim: '*intenzionale*', w języku angielskim: '*intentional*', w języku niemieckim: '*intentional*', w języku francuskim: '*intentionnel*'] to termin *ontologii*.

5.2.2. DRUGIE ROZRÓŻNIENIE: NOEMAT DEONTYCZNY A STAN RZECZY DEONTYCZNY

Różnicę między *noematem* deontycznym [*noema deontico*] a *stanem rzeczy* deontycznym [*status deontico*] można sformułować, odwołując się do różnienia na *intellectus* i *actus*:

- (i) *noemat* deontyczny [*noema deontico*] to *stan rzeczy* deontyczny [*status deontico*] *in intellectus*;
- (ii) *stan rzeczy* deontyczny [*status deontico*] to *noemat* deontyczny *in actu**.

prof. Amedeo Giovanni Conte
Uniwersytet w Pawii
oraz Accademia Nazionale dei Lincei
w Rzymie
amedeogiovanni.conte@unipv.it

PENTASEMY OF THE TERM 'NORM'

Summary

In this paper the author investigates the semantics of the term 'norm'. The term 'norm' is pentasemic.

First, the term 'norm' means "deontic sentence"; second, the term 'norm' means "deontic proposition"; third, the term 'norm' means "deontic utterance"; fourth, the term 'norm' means "deontic state-of-affairs"; fifth, the term 'norm' means "deontic noema".

---

* Z języka włoskiego przełożył Jakub Martewicz.

